

UN TOPOR DE LUPTĂ MEDIEVAL DE LA ȘCHEIA

Ion IONIȚĂ

Keywords: Schlüsselwörter: Șcheia; Eisenstreitaxt; Mittelalter

În anul 1980, în timp ce se afla ca profesoară de istorie la Liceul din Șcheia (com. Șcheia, jud. Iași), Alexandrina Ioniță a primit de la elevi câteva materiale arheologice găsite întâmplător în diferite locuri de pe teritoriul comunei, care ulterior au ajuns la Institutul de Istorie și Arheologie din Iași al Academiei Române.

Un vârf de lance de bronz cu tub de înmănușare din acest lot, datând din Epoca Bronzului, a fost deja publicat în 1995¹. Piesa pe care o prezentăm acum, făcând parte tot din lotul cu materiale provenit de la Șcheia, este un topor de luptă medieval, de fier, găsit întâmplător în grădina unui locuitor din aceeași localitate (fig. 1, 2). Nu se cunosc alte informații referitoare la data, locul exact și circumstanțele de descoperire.

Toporul de la Șcheia este destul de bine păstrat, cu excepția tăișului, rupt și deteriorat din vechime pe toată lungimea lui. În 1991, piesa a fost supusă unui proces de restaurare la laboratorul Muzeului Județean de Istorie din Botoșani.

În ceea ce privește modul în care a fost realizat toporul, sunt semne evidente pe ambele profile, atât la cel interior (dinspre coadă), cât și la cel exterior, că el a fost lucrat după o tehnică mai veche, prin îmbinarea a două părți turnate în tipare. Liniile de îmbinare între cele două părți sunt vizibile pe toată distanța de la gaura de înmănușare până la tăiș (fig. 1, 2a, 2c). În zona lamei se observă clar că, la deteriorarea toporului sau eventual mai târziu, la una din părți s-a desprins o bucată mai mare din ea (fig. 1, 2d), rămânând relativ completă doar cea de a doua parte (fig. 1, 2b). Gaura de înmănușare pare să fi fost realizată prin folosirea unui corp cilindric.

Tipologic, el face parte din grupa așa-numitelor topoare-bardă, cu gâtul răscroit, ceafa destul de mult prelungită (segment rectangular în secțiune; 12 x 13 mm) și terminată cu un „buton în formă de ciupercuță”, tot de formă rectangulară (21 x 21 mm), dar cu colțurile bine rotunjite (fig. 1, 2e). Gaura de înmănușare, de formă circulară (cu diametrul 22 mm), a fost întărită pe ambele părți cu „aripioare” triunghiulare.

Comparativ cu alte topoare de luptă medievale din zona Moldovei, exemplarul de la Șcheia are o bogată ornamentație, realizată pe gât, pe ceafa prelungită și pe butonul cu care aceasta se termină. Astfel, gâtul toporului este conturat evident prin câte trei caneluri orizontale ușor adâncite, executate destul de neglijent, pe ambele părți laterale ale toporului (fig. 1, 2b, 2d). În zona cefei și pe prelungirea ei se află o combinație de elemente decorative. Cele două segmente, ceafa și prelungirea ei, sunt delimitate printr-un prag bine conturat, vizibil mai ales pe părțile laterale și foarte puțin sesizabil sau aproape deloc perceptibil pe părțile de profil. Pe ceafă, sub acest prag, aproximativ la limita de sus a găurii de înmănușare, a fost realizată câte o canelură pe părțile laterale (fig. 1, 2b, 2d). În sfârșit, pe zona prelungită

¹ I. Ioniță, O. L. Șovan, *Bronzene Einzelfunde aus der Moldau und Siebenbürgen*, în „Prähistorische Archäologie in Südosteuropa”, bearbeitet und redigiert von Tudor Soroceanu, Bd. 10, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, Berlin, 1995, p. 255, 258, Abb. 1, 13.

a cefei (cu secțiunea rectangulară) a mai fost realizată o canelură orizontală, pe toate cele patru laturi, pe care a fost aplicată apoi o bandă subțire de cupru (bronz ?), lată de circa 2 mm.

Un decor interesant, tot adâncit, a fost realizat și pe butonul rectangular cu care se termină prelungirea cefei. Astfel, pe mijlocul fiecărei laturi, a fost executată câte o scurtă canelură bine adâncită, perpendiculară pe margine (fig. 1, 2e). De asemenea, pe fiecare din cele patru colțuri ale butonului au fost executate câte două linii paralele adâncite, scurte și foarte înguste, pe direcția diagonalelor. Din păcate, după restaurarea piesei la laboratorul Muzeului din Botoșani, aceste linii adâncite înguste abia au mai putut fi sesizate. Desenul de la fig. 1, 2e cuprinde aceste detalii ornamentale, întrucât ele au fost clar observate și înregistrate înainte ca piesa să ajungă la laboratorul de restaurare menționat.

Toporul de la Șcheia are acum o lungime de 11,2 cm și o greutate de 109 gr. Dacă la aceasta s-ar adăuga și partea ruptă de la tăiș, probabil de circa 3-4 mm, atunci lungimea toporului întreg ar putea fi apreciată ca fiind de 11,5 cm și greutatea inițială de 115 gr. Lățimea lamei este de 3,8 cm, iar înălțimea ei de circa 3,5 cm.

Analogii cât de cât apropiate, pentru toporul de luptă de la Șcheia, pe baza cărora s-ar putea face, eventual, unele aprecieri și pentru acesta, nu se cunosc în regiunile carpato-nistriene. Situația respectivă ne-a determinat să apelăm la descoperirile de topoare de luptă din alte zone geografice, unde ele nu doar că sunt incomparabil mai numeroase, dar s-au bucurat de-a lungul anilor de studii mult mai consistente, prin care s-au stabilit și încadrări tipologice și cronologice mai precise.

O analogie perfectă nu am reușit să găsim nicăieri în literatura consultată (la care am putut avea acces). Totuși, comparând unele caracteristici ale toporului de la Șcheia (mai ales forma lamei, a manșonului, precum și a cefei cu prelungirea ei) cu cele ale unor exemplare din zonele apropiate sau mai îndepărtate de spațiul carpato-nistriean, am observat că cele mai multe similitudini se regăsesc în regiunile central-europene. Astfel, toporul de luptă de la Șcheia are destul de bune analogii în descoperirile din Moravia, cum ar fi acelea din inventarul unor morminte de la Blučina² și Boleradice (mormintele 28 și 35)³, pe care J. Poulík le-a grupat, încă de multă vreme, în tipul I⁴.

Descoperiri asemănătoare, cum sunt cele de la Beša⁵ și Dvorniky⁶, apar în număr mare și în Slovacia, pe care le-a analizat A. Ruttkay în detaliu cu aproape jumătate de secol în urmă⁷. În tipologia pe care o face pentru Slovacia, el păstrează tipul I cu variantele A-C de topoare de luptă stabilit pentru Moravia, la care adaugă însă trei variante suplimentare⁸. Ruttkay face o discuție mai largă asupra tipologiei și cronologiei topoarelor de luptă descoperite mai ales în zonele Slovaciei și Moraviei, sintetizează rezultatele tuturor investigațiilor anterioare și ajunge la concluzia că „... die Bartäxte des Typus I A-C sind für die Slawen des 9. Jh. in Mähren und in der Slowakei typisch, in anderen Gebieten erscheinen sie nur sporadisch” („topoarele-bardă de tip I A-C sunt tipice pentru slavii din secolul IX din Moravia și Slovacia, în alte regiuni apărând numai sporadic”)⁹.

Într-un studiu publicat cu un deceniu în urmă, P. N. Kotowicz menționa că și în Polonia au fost descoperite mai multe topoare de luptă asemănătoare cu cele de tip I din

² J. Poulík, *Staroslovanská Morava*, Praha, 1948, p. 141, pl. LIII, 9.

³ *Ibidem*, p. 152, 154, pl. LVII, 2; LXII, 10.

⁴ *Ibidem*, p. 33 și urm.

⁵ Al. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I)*, în *SlovArch*, 23/1, 1975, p. 131 (nr. 6); Ab. 21, 1.

⁶ *Ibidem*, p. 143 (nr. 42); Abb. 21, 2.

⁷ *Ibidem*; Al. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*, în *SlovArch*, 24/2, 1976, p. 304-395.

⁸ Al. Ruttkay, *Waffen... (II)*, p. 306, Abb. 42.

⁹ *Ibidem*, p. 311.

Moravia¹⁰. Unul din acestea, provenind din cetatea de la Bardy (distr. Kołobrzeg, Pomerania), datează din secolul al IX-lea, eventual din a doua sa jumătate¹¹. Un alt exemplar, descoperit în așezarea fortificată de la Barkowice Mokre (distr. Piotrków, Trybunalski), din zona centrală a Poloniei, datează tot din secolul al IX-lea, probabil pe la jumătatea lui¹². Asemănările tipologice evidente între toporul de luptă de la Șcheia și exemplarele menționate din Polonia sunt izbitoare și în ceea ce privește ornamentația pieselor (motivele ornamentale, zonele de pe topoare pe care sunt aplicate, tehnicile de realizare a motivelor decorative).

Analogiile menționate doar sumar, cu descoperirile din Moravia, Slovacia și Polonia, sunt vizibile cu claritate și sugerează că toporul de luptă de la Șcheia își are obârșia în aceste regiuni și că, în general, el ar putea fi încadrat cronologic în limitele secolului al IX-lea. O delimitare cronologică mai precisă în secolul al IX-lea nu este deocamdată posibilă.

Din zona de obârșie, piesa în discuție a parcurs o cale destul de lungă, probabil pe la nord de lanțul muntos al Carpaților, după care a coborât spre sud, până în zona localității Șcheia (com. Șcheia, jud. Iași) din prezent, aflată în marginea de nord a Podișului Central Moldovenesc. Această cale de circulație a unor produse sau chiar a unor grupe de populații este folosită încă din preistorie (cultura ceramicii lineare; perioada Hallstatt) și a continuat până în Epoca Modernă¹³. Nu ne hazardăm să facem eventuale presupuneri despre purtătorul (sau purtătorii) și nici despre momentul în care toporul a ajuns în raza localității Șcheia din prezent. Procesul trebuie analizat pe mai multe planuri (arheologic și istoric).

O scurtă investigație cu privire la descoperirile arheologice din comuna Șcheia, în arealul căreia au fost efectuate mai multe cercetări perieghetice, arată că zona a fost intens populată în Epoca Medievală. Este semnificativ că, pentru secolele VIII-X, doar prin acest fel de cercetări au fost semnalate un număr de șase așezări. Repertoriul județului Iași înregistrează una din ele chiar pe teritoriul localității Șcheia, la punctul *Humărie*¹⁴. O a doua așezare se găsește în zona satului Cioca-Boca, în locul numit *Tarlaua Cioate*¹⁵. De asemenea, câte două așezări au fost semnalate la Drăgușeni, în punctele *Coasta Coșerului* și *Țărincă*¹⁶, precum și la Satu Nou, pe locurile *Promoroace-Nord* și *Bobeică*¹⁷. Prin urmare, prezența unui topor de luptă, datând din secolul al IX-lea, într-o microzonă de locuire cu o asemenea densitate nu trebuie să surprindă.

Topoarele de luptă nu s-au bucurat, în cercetarea arheologică românească, de prea mult interes, și datorită faptului că numărul descoperirilor a rămas multă vreme foarte redus. În afară de studiul mai amplu cu privire la „uneltele de tăiat”, publicat de I.-E. Emandi¹⁸, cu unele contribuții arheologice și istorice meritorii, dar și cu unele lacune, inclusiv metodologice, observabile, menționăm că preocupările pentru această categorie de obiecte s-au materializat

¹⁰ P. N. Kotowicz, *Early Medieval Ornamented Axes from the Territory of Poland*, în I. M. Țiplic (ed.), *Proceedings of the 1st International Conference Interethnic Relations in Transylvania. Militaria Medievalia in Central and South Eastern Europe, Sibiu, October 14th-17th, 2010*, în „Studia Universitatis Cibiniensis”, Seria Historica, VIII, Supplementum No. 1, Sibiu, 2011, p. 105-131.

¹¹ *Ibidem*, p. 107, fig. 2, 2.

¹² *Ibidem*, p. 107, fig. 2, 1.

¹³ I. Ioniță, *Karpaten: 2. Archäologisches*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*², 16, 2000, p. 319-320, Abb. 30, 4; 31, 1; I. Ioniță, *Les Carpates pendant la préhistoire et la protohistoire: une barrière entre l'Occident et l'Orient de l'Europe?*, în: „Famille, violence et christianisation au Moyen Âge. Mélanges offerts à Michel Rouche”. Études réunies par Martin Aurell et Thomas Deswarte. Cultures et Civilisations Médiévales N° 31, Presses de l'Université Paris Sorbonne, Paris 2005, p. 28 și urm.

¹⁴ V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, II, Iași 1985, p. 386 (LXXII.1.F.).

¹⁵ *Ibidem*, p. 386 (LXXII.3.B.).

¹⁶ *Ibidem*, p. 387 (LXXII.4.D.; LXXII.4.E.).

¹⁷ *Ibidem*, p. 388-389 (LXXII.7.B.; LXXII.7.E.).

¹⁸ I.-E. Emandi, *Cercetări privind uneltele de tăiat de pe teritoriul României, în perioada secolelor IX-XVII*, în „Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România”, II, Sibiu, 1981, p. 19-65.

doar prin lucrări de mică întindere sau prin scurte referiri în studii și volume cu altă dedicație. Remarcăm aici doar monografia cu privire la uneltele agricole din Moldova medievală, apărută cu câțiva ani în urmă, care prezintă cea mai completă tratare a acestei categorii de obiecte, uneori cu dublă funcționalitate. În cuprinsul ei găsim informații consistente despre istoriografia problemei, un catalog al pieselor publicate, dar și inedite, o structurare tipologică mai bine pusă la punct, precum și o încadrare cronologică unitară pentru toate descoperirile cunoscute de până acum¹⁹. Și asta, într-o lucrare dedicată în principal doar uneltelor agricole.

Încercările de a stabili criteriile pentru departajarea topoarelor-unelte de topoarele-arme sunt destul de vechi²⁰, dar, până acum, au rămas fără niciun rezultat. Dimensiunea și greutatea, cum s-a presupus de unii specialiști, nu sunt suficiente pentru a le separa. Ceea ce trebuie subliniat este faptul că, în timp ce topoarele folosite ca unelte au o evoluție tipologică lentă și aproape neînsemnată, topoarele de luptă cunosc o diversificare tipologică (regională și cronologică) foarte variată. De aici pornesc și foarte mari dificultăți pentru a le ordona pe toate într-o singură schemă tipologică.

Tot veche este și observația că, în afară de topoarele-unelte și de topoarele-arme, mai sunt și alte categorii de topoare, cu dimensiuni mai mici și uneori chiar foarte mici²¹. Cele foarte mici intră în categoria amuletelor și beneficiază de un cu totul alt mod de investigație, indiferent de aspectul tipologic, care a rămas încă, în bună măsură, doar secundar. Pentru topoarele „cu dimensiuni mai mici”, deci mai mari decât amuletele, care, în general, au cca 4-8 cm, se caută încă nume mai potrivite, care nu sunt prea ușor de găsit. Un termen folosit tot mai frecvent în ultimul timp este acela de *topor miniatural*, utilizat din plin și într-un studiu publicat în ultimul volum din această revistă²².

Un topor-miniatură de fier, cu lungimea de 7 cm și greutatea de 49,58 gr, a fost descoperit, în 1957, cu prilejul unor cercetări de suprafață, în localitatea Buhalnița (com. Ceplenița, jud. Iași). Pe același loc, numit *Cetățuia* de localnici, au fost semnalate și fragmente ceramice din secolele XV-XVII, motiv pentru care a fost atribuit, cu probabilitate, perioadei medievale²³. Deși a fost publicat încă din 1970, el pare a fi rămas necunoscut până acum arheologilor medievști. Pentru reactualizare și repunere în circuitul științific, redăm acum un nou desen al piesei, cu toate cele patru laturi (fig. 1,1). Încadrarea cronologică în secolele XV-XVII a toporului miniatură de la Buhalnița are ca susținere și descoperirile de la Tg. Trotuș, unde au fost găsite asemenea obiecte-miniaturi, datând din secolele XV²⁴ și XVI-XVII²⁵.

Topoarele-miniatură sunt, pentru moment, categoria cea mai puțin cunoscută în ceea ce privește funcționalitatea. Nu se știe cu siguranță ce reprezentau și nici nu au încă un nume adecvat. Prima dificultate pornește chiar de la separarea lor, pe de o parte de topoarele-amulete, iar pe de altă parte de topoarele de luptă, întrucât nu există câte un prag dimensional clar care să le despartă de celelalte.

În ceea ce privește numele, poate n-ar fi lipsită de interes o documentare mai strictă asupra termenului de *baltag*, inclusiv prin cercetare etnografică. Potrivit dicționarelor explicative, *baltagul* ar fi un topor mic și ușor, cu coada lungă, folosit și ca armă. Termenul a fost folosit chiar într-un raport pentru săpăturile din stațiunea medievală de la Piatra Neamț - Bâta Doamnei.

¹⁹ G. Bilavschi, *Unelte agricole din Moldova medievală*, Editura Istros, Brăila, 2016.

²⁰ P. Paulsen, *Axt und Kreuz bei den Nordgermanen*, Berlin, 1939, p. 11 și urm.

²¹ *Ibidem*, p. 159 și urm.

²² I. Tentiuc, V. Bubulici, *Toporașe miniaturale medievale timpurii din spațiul carpato-nistrean. Aspecte privind datarea, originea și funcționalitatea*, în „Acta Musei Tutovensis”, XVI, 2020, p. 163-181.

²³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei, București, 1970, p. 178, pl. XIII, 13.

²⁴ Al. Artimon, *Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Trotuș, Adjud)*, Editura Documentis, Iași, 1998, p. 120, fig. 58, 11, 13.

²⁵ *Ibidem*, p. 141, fig. 87, 5; 88, 5.

Astfel, la enumerarea pieselor de armament, se menționează: „Ca armament s-au descoperit... șapte topoare de luptă sau baltage...”²⁶. Totuși, utilizarea termenului de baltag pentru topoarele de luptă de la Bâțca Doamnei, care au dimensiuni destul de mari, nu pare a fi cea mai potrivită.

Bibliografie

- Artimon 1998: Al. Artimon, *Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Trotuș, Adjud)*, Editura Documentis, Iași, 1998.
- Bilavski 2016: G. Bilavski, *Unelte agricole din Moldova medievală*, Editura Istros, Brăila, 2016.
- Chirica, Tanasachi 1985: V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, II, Iași 1985.
- Emandi 1981: I.-E. Emandi, *Cercetări privind uneltele de tăiat de pe teritoriul României, în perioada secolelor IX-XVII*, în „Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România”, II, Sibiu, 1981, p. 19-65.
- Ioniță 2000: I. Ioniță, *Karpaten: 2. Archäologisches*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*², 16, 2000, p. 318-322.
- Ioniță 2005: I. Ioniță, *Les Carpates pendant la préhistoire et la protohistoire: une barrière entre l'Occident et l'Orient de l'Europe?*, în: „Famille, violence et christianisation au Moyen Âge. Mélanges offerts à Michel Rouche”. Études réunies par Martin Aurell et Thomas Deswarte. Cultures et Civilisations Médiévales N° 31, Presses de l'Université Paris Sorbonne, Paris 2005, p. 283-298.
- Ioniță, Șovan 1995: I. Ioniță, O. L. Șovan, *Bronzene Einzelfunde aus der Moldau und Siebenbürgen*, în: „Prähistorische Archäologie in Südosteuropa”, bearbeitet und redigiert von Tudor Soroceanu, Bd. 10, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, Berlin, 1995, p. 255-259.
- Kotowicz 2011: P. N. Kotowicz, *Early Medieval Ornamented Axes from the Territory of Poland*, în I. M. Țiplic (ed.), *Proceedings of the 1st International Conference Interethnic Relations in Transylvania. Militaria Medievalia in Central and South Eastern Europe, Sibiu, October 14th-17th, 2010*, în „Studia Universitatis Cibiniensis”, Seria Historica, VIII, Supplementum No. 1, Sibiu, 2011, p. 105-131.
- Mătasă, Zamoșteanu, Zamoșteanu 1961: C. Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în „Materiale”, VII, 1961, p. 339-349.
- Paulsen 1939: P. Paulsen, *Axt und Kreuz bei den Nordgermanen*, Berlin, 1939.
- Poulik 1948: J. Poulik, *Staroslovanská Morava*, Praha, 1948.
- Ruttikay 1975: Al. Ruttikay, *Waffen und Reitersrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I)*, în *SlovArch*, 23/1, 1975, p. 119-216.
- Ruttikay 1976: Al. Ruttikay, *Waffen und Reitersrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*, în *SlovArch*, 24/2, 1976, p. 304-395.
- Tentiuc, Bubulici 2020: I. Tentiuc, V. Bubulici, *Toporașe miniaturale medievale timpurii din spațiul carpato-nistrean. Aspecte privind datarea, originea și funcționalitatea*, în „Acta Musei Tutovensii”, XVI, 2020, p. 163-181.
- Zaharia, Petrescu-Dîmbovița, Zaharia 1970: N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Editura Academiei, București, 1970.

EINE MITTELALTERLICHE STREITAXT AUS ȘCHEIA

Eine mittelalterliche Streitaxt aus Eisen, die in der Ortschaft Șcheia (com. Șcheia, jud. Iași) irgendwann zufällig gefunden wurde, ist im Jahre 1980 im Institut für Archäologie in Iași eingegangen (Abb. 1, 2). Weitere Information ist unbekannt. Die Streitäxte des Typus I A-C aus Mähren, Slowakei und Polen, die chronologisch im 9. Jh. zu datieren sind, bleiben die besten Analogien für die Streitaxt von Șcheia.

Die Äxte sind als Gebrauchsgeräte, Waffen und Amulette besser bekannt. Es bleibt eine weitere Gruppe von kleineren Äxten, die eine Länge von etwa 4-8 cm haben, und nicht den ersten drei Gruppen gehören können. Sie laufen von der Antike bis Spätmittelalter. Ein solches Exemplar vom 15.-17. Jh. stammt aus Buhalnița (com. Ceplenița, jud. Iași), und hat eine Länge vom 7 cm (Abb. 1, 1). Diese Kategorie von Äxten sind am wenigstens bekannt.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Eiserne Äxte aus Buhalnița (1) und Șcheia (2).

²⁶ C. Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în „Materiale”, VII, 1961, p. 347.

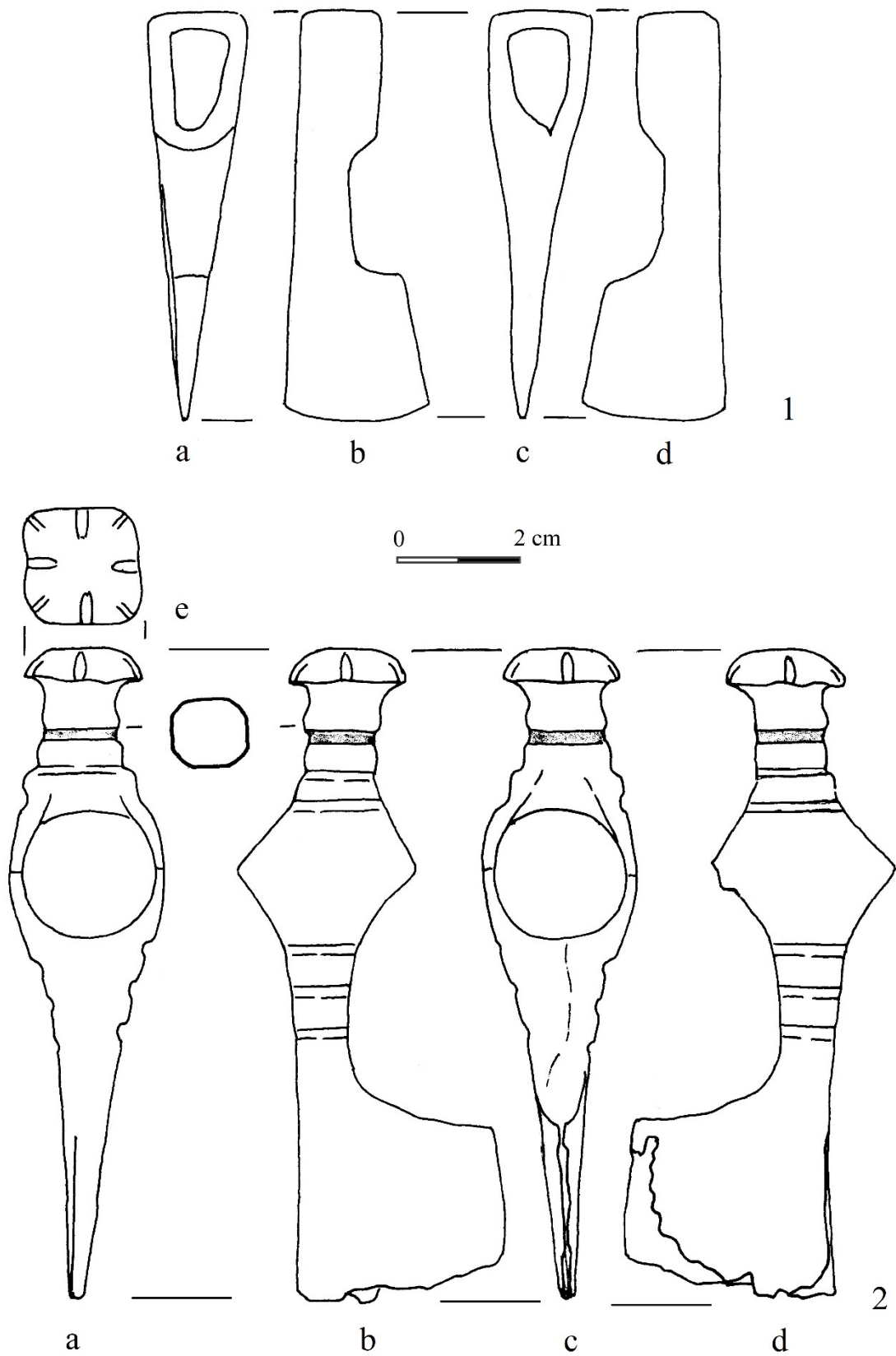

Fig. 1. Topoare de fier de la Buhalnița (1) și Șcheia (2).